

УДК 336.26:347

Мединська Т. В.,

tetyanamed16@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7998-4107,

Researcher ID: F-6372-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СУТНІСТЬ ФІСКАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА РІЗНИХ РІВНЯХ УПРАВЛІННЯ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТЬ

***Анотація.** У статті досліджується сутність фіскального середовища стимулювання підприємництва на когерентному поєднанні низки домінуючих ознак, зокрема просторова та часова оцінка, структурно-інституційна характеристика, рівень управління (національний, регіональний, локальний), узгодженість та взаємодія між структурними компонентами на вході та виході системи та ін. Розуміння сутності фіскального середовища стимулювання підприємництва розглядається на різних рівнях управління: національному, регіональному і локальному. Нами виокремлено характерні основні ознаки фіскального середовища, такі як: складність фіскального середовища, часова оцінка, взаємообумовленість чинників формування фіскального середовища, змінність та оптимальність фіскального середовища. Узагальнюючи погляди вчених щодо трактування сутності поняття "фіскальне середовище", ми окреслили характерні особливості фіскального середовища. Вважаємо, що одним із основних завдань формування фіскального середовища на регіональному і локальному рівнях є формування сприятливих умов для стимулювання підприємницької активності за рахунок обґрунтованих інституційних умов нарощення податкового потенціалу, який реалізується не лише через обґрунтованість системи адміністрування місцевих податків і зборів, а й через оптимальність податкового навантаження в світлі задоволення бюджетних потреб місцевого розвитку в майбутньому. З погляду теоретичного обґрунтування, методології формування та ефективного управління розвитком фіскального середовища ми здійснили уточнення споріднених категорій на основі запропонованої структурно-змістової ієрархії цих понять за принципом зростання ступеня охоплення економічних відносин: фіскальний механізм, фіскальна система, фіскальна політика, фіскальний простір. Запропоновано розглядати фіскальне середовище як поняття, що описує загальну сукупність умов формування та реалізації фіскальної політики, які включають усі чинники впливу на державні фінанси, враховує економічний і політичний контекст, правове регулювання, макроекономічні індикатори, а також охоплює всі процеси, пов'язані з адмініструванням бюджетних доходів і витрат.*

Ключові слова: фіскальне середовище, стимулювання підприємництва, фіскальний потенціал, фіскальна політика, податкове навантаження, фіскальна система, фіскальний простір регіону.

Medynska T. V.,

tetyanamed16@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7998-4107,

Researcher ID: F-6372-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

THE ESSENCE OF THE FISCAL ENVIRONMENT FOR PROMOTING ENTREPRENEURSHIP AT DIFFERENT LEVELS OF MANAGEMENT: CONCEPTUALIZATION OF NOTIONS

***Abstract.** The article examines the essence of the fiscal environment for promoting entrepreneurship based on a coherent combination of a number of dominant features, including spatial and temporal assessment, structural and institutional characteristics, the level of management (national, regional, local), coherence and interaction between structural components at the input and output of the system, etc. Understanding the essence of the fiscal environment for promoting entrepreneurship is considered at different levels of management: national, regional and local levels. We have singled out the characteristic main features of the fiscal environment, such as: complexity of the fiscal environment, time assessment, interdependence of the factors of the formation of the fiscal environment, variability and optimality of the fiscal environment. Summarizing the views of scientists regarding the interpretation of the essence of the concept of "fiscal environment", we outlined the characteristic features of the fiscal environment. We believe that one of the main tasks of the formation of the fiscal environment at the regional and local levels is the formation of favorable*

conditions for the promoting of entrepreneurial activity at the expense of substantiated institutional conditions for increasing the tax potential, which is realized not only due to the reasonableness of the system of administration of local taxes and fees, but also due to the optimality of the tax load in the light of meeting the budgetary needs of local development in the future. From the point of view of theoretical substantiation, methodology of formation and effective management of the development of the fiscal environment, related categories were refined based on the proposed structural and content hierarchy of these concepts according to the principle of increasing degree of coverage of economic relations: fiscal mechanism, fiscal system, fiscal policy, fiscal space. It is proposed to consider the fiscal environment as a concept that describes the general set of conditions for the formation and implementation of fiscal policy, which include all factors of influence on state finances, takes into account the economic and political context, legal regulation, macroeconomic indicators, and also covers all processes related to administration budget revenues and expenses.

Keywords: fiscal environment, promoting of entrepreneurship, fiscal potential, fiscal policy, tax burden, fiscal system, fiscal space of the region.

JEL Classification: H22, G22

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-79-20>

Постановка проблеми. Пріоритетні завдання, які будуть вирішуватися в умовах повоєнної розбудови економіки, передбачатимуть тісну взаємодію фіскальних державних органів та бізнесу. Податкове навантаження на вітчизняну економіку визначено досить суттєвим для представників бізнес-середовища в сучасних умовах. На основі аналізу теоретичних підходів варто дослідити питання доцільності формування фіскального середовища, яке б сприяло ефективним рішенням на різних рівнях управління (національному, регіональному, локальному). Причому одним із основних завдань формування фіскального середовища є створення сприятливих умов для стимулювання підприємницької активності. Необхідність вирішення цих питань зумовила актуальність та логіку викладення дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові погляди щодо трактування сутності таких понять, як фіскальна політика, фіскальний простір, фіскальний механізм та застосування інструментів стимулювання підприємницького середовища, розглядаються у працях українських та зарубіжних вчених: Бантон В., Тарангул В. [18], Волковський Є., Котіна Е., Степура М. [11], Канцур І. [23], Крисоватий А., Сидорович О. [5], Пірникоза П. [9], Кузькін Є. [15], Пожидаєв Д. [12], Стігліц Дж. [14], Хом'як М. [28], Цимбалюк І. [10], James M., Vuchanan [7], Heller P. [1], Landau D. [13], Robert J. Barro [8] та ін. Проте важливо дослідити сутність фіскального середовища на національному, регіональному і локальному рівнях та формування сприятливих умов для стимулювання підприємницької активності за рахунок обґрунтованих інституційних умов нарощення податкового потенціалу, який реалізується не лише через обґрунтованість системи адміністрування місцевих податків і зборів, а й через оптимальність податкового навантаження в світлі задоволення бюджетних потреб місцевого розвитку в майбутньому.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності фіскального середовища стимулювання підприємництва на різних рівнях управління: національному, регіональному і локальному.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Методологія системного аналізу дає змогу вивчати сутність фіскального середовища стимулювання підприємництва на когерентному поєднанні низки домінуючих ознак, зокрема просторова та часова оцінка, структурно-інституційна характеристика, рівень управління (національний, регіональний, локальний), узгодженість та взаємодія між структурними компонентами на вході та виході системи та ін.

Для розуміння сутності фіскального середовища стимулювання підприємництва необхідною є конкретизація параметрів, що дозволить виділити характерні риси та окреслити його сутність на різних рівнях управління:

1. Фіскальне середовище на національному рівні формується системою взаємозв'язків та інституційних правил, які виникають у ході формування і реалізації фіскальної політики на національному рівні у межах інституційних та організаційно-правових відносин та правил діяльності економічних суб'єктів, у т.ч. спрямованих на створення сприятливих фіскальних умов їх функціонування, за допомогою відповідного інструментарію державного регулювання (законодавчі норми, фінансові механізми, інструменти, важелі).

На думку заступника директора Департаменту з бюджетних питань Міжнародного валютного фонду П. Хеллера, створення фіскального середовища (простору), як резерву бюджету, дає змогу уряду надавати ресурси для досягнення бажаних цілей, забезпечуючи при цьому безбитковість для фінансових позицій і стабільності економіки [1, с. 3]. Формування фіскального середовища на рівні національної економіки повинно відбуватися за рахунок таких джерел: генерування додаткових надходжень за рахунок дискреційних заходів у сфері податкової політики або покращення податкового адміністрування; скорочення непродуктивних видатків бюджету з метою вивільнення фінансових ресурсів для більш пріоритетних цілей; зниження майбутніх видатків на обслуговування державного боргу за рахунок його повного або часткового списання, що дозволить здійснювати видатки

розвитку; запозичення фінансових ресурсів із зовнішніх або внутрішніх джерел; емісія грошових коштів центральним банком з метою кредитування державних видатків; отримання урядом фінансової допомоги та грантів [2, с. 22-23].

У звіті Світового банку було визначено наступні сучасні пріоритети формування “фіскального середовища (простору)” на основі поєднання регуляторних функцій фіскальної і бюджетної політики [3]:

– у контексті стратегії розвитку фіскальна політика має розглядатися як із позиції інструментів макроекономічної стабілізації, так і інструментів досягнення економічного зростання та подолання бідності, що особливо є актуальним для країн, які розвиваються, і з низькими доходами;

– фіскальна політика має концентруватися на трансмісійних каналах, через які вона може впливати на довгострокове економічне зростання;

– формування фіскального простору дасть змогу здійснювати додаткові державні витрати, важливі з точки зору економічного зростання без порушення при цьому платоспроможності з позиції обслуговування боргів країни. Фіскальне середовище у політиці зростання є найважливішою складовою “макроекономічного середовища”;

– створення фіскального простору можливе не тільки на основі формування потенціалу залучення боргового капіталу, а й такого, як збільшення ефективності державних витрат та оподаткування, підвищення спроможності залучення фінансової допомоги та грантів;

– у формуванні фіскального середовища важливими є специфічні фактори та вихідні умови кожної країни, що визначають пріоритетність концентрації на тих чи інших напрямках формування потенціалу;

– необхідне виявлення джерел додаткових ресурсів (вихід на зовнішні ринки капіталу, залучення фінансової допомоги, збільшення ефективності витрат або виявлення резервів доходів держави).

2. Фіскальне середовище на регіональному і локальному рівнях формується системою взаємовідносин реалізації фіскальної політики на цих рівнях управління і відображає систему заходів вдосконалення оподаткування та стимулювання підприємницької активності, спрямованих на забезпечення як інтересів держави щодо розвитку регіонів і громад, так і їх внутрішніх інтересів за допомогою відповідного інструментарію регулювання, що знаходиться у функціональних можливостях як державних, так і місцевих органів влади у податковій сфері. Зокрема, це сприяє вирішенню питань вирівнювання територіальних диспропорцій, формування самодостатніх громад, підвищення просторової збалансованості якості та рівня життя мешканців.

Фіскальне середовище на регіональному і локальному рівнях визначається та обумовлюється найперше впливом державної фіскальної політики, її інструментами, важелями та механізмами відповідно до національної інституційної бази, що обмежує певним чином процес бюджетного

регулювання на нижчому рівні управління економічними відносинами, в тому числі щодо створення сприятливих умов стимулювання підприємницької активності. Проте органи місцевого самоврядування в Україні мають певний набір функціональних можливостей та інструментарію з метою самостійного формування сприятливого фіскального середовища для розвитку підприємництва та вирішення соціально-економічних пріоритетів на регіональному і локальному рівнях.

Фіскальному середовищу притаманні такі основні ознаки його як системи [4]:

1. *Складність фіскального середовища* – пов’язана з великою кількістю чинників, доміант та індикаторів його формування, які змінюються та різняться рівнем варіативності й вагомості. Зокрема, для різних за розміром і видом діяльності підприємств чи суб’єктів малого підприємництва складність фіскального середовища буде різною.

2. *Часова оцінка середовища* – пов’язана зі змінами національних, регіональних і локальних умов ведення бізнесу, зокрема в контексті зміцнення фінансового забезпечення діяльності місцевого самоврядування, інституційним та територіальним розміщенням економічних суб’єктів та локалізацією їх діяльності в просторі.

3. *Взаємообумовленість чинників формування фіскального середовища* – пов’язана з взаємозалежністю зміни різних чинників у системі спільних координат. Натомість в умовах глобальної нестабільності турбулентність суспільного простору підвищує не лише темпи зміни окремих параметрів формування фіскального середовища, а й змінює характер їх взаємозалежностей, адже накладаються додаткові екзогенні впливи глобальної конкуренції за ресурси і капітал. Тобто йде мова про вагомий вплив взаємопов’язаної глобальної економіки на рівні міжнародної торгівлі та потоку капіталів, яка впливає на конкурентну політику, що пов’язана в т.ч. і з протекціонізмом, а отже зі створенням конкурентного фіскального середовища окремих країн та регіонів. З іншої сторони, в межах внутрішньонаціонального фіскального середовища формується система взаємодії між економічними суб’єктами, в тому числі щодо оптимізації бюджетних взаємовідносин на різних рівнях у ході формування та перерозподілу фінансових ресурсів.

4. *Змінність фіскального середовища* – характеризується відносною швидкістю зміни фіскальних умов функціонування підприємств, яка пов’язана з їх схильністю як до перспективно-обумовленої зміни, так і до дестабілізаційних трансформацій фіскальних умов, що негативно впливають на стабільність та передбачуваність правил ведення бізнесу, а отже і на соціально-економічний розвиток держави, регіонів та громад.

5. *Оптимальність фіскального середовища* – полягає у необхідності створення оптимального балансу між фіскальною ефективністю та стимулюючим потенціалом відповідної політики щодо розвитку підприємництва та стимулювання ділової активності. Натомість надмірна фіскальна орієнтація регуляторних інструментів та важелів є

дестимулюючим викликом для відтворювальних процесів та позитивних структурних трансформацій у підприємницькому секторі, адже впливає на величину їх обігових коштів, фінансову

платоспроможність і ліквідність, можливості для відновлення в нестабільних умовах розвитку.

Підходи до розуміння сутності поняття “фіскальне середовище” представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до розуміння сутності поняття “фіскальне середовище”

Основні акценти у підходах	Сутність поняття “фіскальне середовище”	Представники
1	2	3
Метапідхід	Середовище реалізації фінансових відносин, що наявні внаслідок специфічних взаємодій індивідів та їх груп з державою або державними інституціями з приводу розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів у локальному, національному, міждержавному та глобальному вимірах щодо управління доходами, видатками і борговими зобов'язаннями держави у певному циклі економічного розвитку	Крисоватий А., Сидорович О. [5, с. 10]
	Поняття є складним та міждисциплінарним, і його визначення розвивалося через інтеграцію різних підходів економістів, політологів, соціологів та інституціоналістів. Фіскальне середовище – це не просто набір економічних показників (як податки чи витрати), а результат складної взаємодії між інституціями, політичними процесами, правовими нормами, громадянським суспільством та макроекономічними умовами.	Мансур Олсон, Річард Масгрейв, Дуглас Норт, Джеймс Б'юкенен, Роберт Барро, Робінсон [6; 7; 8]
Інституційний	Це середовище, яке формується під впливом офіційно встановлених норм фіскального законодавства та неофіційних, усталених у суспільстві законів, правил поведінки, що регулюють і контролюють діяльність (поведінку) суб'єктів фіскальних правовідносин	Пірнікоза П. [9]
	Сукупність інститутів, норм, правил та організаційних структур, що формують і впливають на фіскальну політику держави. Інституційний підхід акцентує увагу на ролі державних, політичних і правових установ, що визначають умови, в яких формується, виконується та контролюється бюджетна і податкова політика.	Дуглас Норт, Джеймс Б'юкенен, Еліанор Остром, Роберт Барро, Аджемоглу та Робінсон [6; 7; 8]
Просторовий	Середовище взаємодії між економічними суб'єктами та органами самоврядування стосовно перерозподілу фінансових ресурсів регіону, детермінантами формування та розширення якого є: орієнтири та механізми фіскальної політики; бюджетний устрій і структура бюджетної системи; величина податкового потенціалу території	Цимбалюк І. [10, с. 167]
	Загальна сума фінансових ресурсів, фактично чи потенційно наявних у розподіленні територіальних органів влади, які об'єктивно можуть бути використані ними для виконання своїх повноважень у межах існуючої моделі фіскального федералізму. Кількісно територіальний фіскальний простір включає до себе, окрім бюджетного потенціалу території, залучені кошти (трансферти, позики) та фінансові ресурси, вивільнені у результаті ефективного використання наявного бюджетного потенціалу території.	Волковський Є., Котіна Е., Степура М. [11, с. 359]
	Загальна сума фінансових ресурсів, доступних для покращення процесу надання основних соціальних та економічних послуг на місцевому рівні як результат бюджетних та пов'язаних з ними рішень органів державної влади всіх рівнів, що не призводять до погіршення стійкості системи державних фінансів	Пожидаєв Д. [12, с. 14]
	Обсяг фінансування, що потенційно можливе для держави як результат конкретних дій із реалізації політики, що посилює мобілізацію ресурсів, а також реформ, необхідних для підтримання та посилення ефективності управління цим процесом, покращення умов їх реалізації з боку інституційної та економічної складової, задля досягнення визначеної сукупності цілей розвитку	Ландау Д. [13]

1	2	3
	Простір маневру в бюджеті держави, що дає змогу зрівноважити пропозицію бюджетних ресурсів з потребами без значного зростання ризику порушення стійкості його фінансового стану або стабільності економіки	Стігліц Дж. [14]
	Сукупність локалізованих у межах певної території економічних процесів і господарських відносин (сформованих у ході інституціонально-упорядкованої взаємодії суб'єктів, орієнтованої на реалізацію індивідуальних та колективних інтересів), результати здійснення яких у межах дії податкового та бюджетного механізмів держави визначають на основі розробки та реалізації активної фіскальної політики фінансовий потенціал, який може бути використаний для реалізації органами самоврядування (в межах наданих ним прав і повноважень) на місцевому рівні діапазону рішень у сфері регіонального розвитку, що відповідають загальнодержавним цілям та пріоритетам підтримки життєдіяльності територіальної громади, в межах дотримання вимог та обмежень щодо збереження стійкості фінансового стану держави та її регіонів	Кузькін Є. [15, с. 11]

При цьому П. Самуельсон [16] вивчає фіскальне середовище в контексті забезпечення здатності фінансування бюджетного дефіциту за умови відсутності виникнення негативних ефектів у вигляді зниження ділової активності приватного сектору економіки, різкого збільшення вартості фінансування і фіскальної стійкості. П. Хеллер [1] наголошує на взаємозв'язку фіскального середовища з фінансовою стійкістю, а тому акцентує на достатній наявності бюджетних можливостей уряду забезпечити ресурси для досягнення бажаних цілей, не завдаючи шкоди стійкості урядової фінансової позиції. Аналізуючи фіскальний простір місцевого самоврядування, Є. Кузькін [17] визначає його основні складові, а саме: податковий потенціал, бюджетний потенціал і бюджетну ємність.

Узагальнюючи погляди вчених щодо трактування сутності поняття “фіскальне середовище”, окреслимо такі характерні особливості фіскального середовища:

- фіскальне середовище є частиною економічного середовища та слугує підвищенню добробуту та самодостатності територіальних суспільних систем різних рівнів (територіальних громад, регіонів, країни);

- фіскальне середовище - складно структурований об'єкт дослідження, який стосується процесів взаємодії між органами державної влади та іншими економічними суб'єктами;

- формується сукупністю інституційних, соціальних та організаційно-економічних умов взаємодії суб'єктів фінансових відносин (економічних суб'єктів із державою або державними інституціями) з приводу створення, розподілу, перерозподілу і використання суспільного продукту (фінансових ресурсів) на локальному, регіональному та державному рівнях щодо управління доходами, видатками і борговими зобов'язаннями держави;

- продукт впроваджуваних заходів органами державної влади у сфері функціонування податкової та бюджетної систем;

- функцією якості фіскального середовища є бюджетна ефективність на різних рівнях управління щодо акумуляції, розподілу та перерозподілу доходів з метою досягнення загальноекономічних і соціальних цілей – для забезпечення повної зайнятості, стабільності цін та економічного зростання, а також впливу на економічну кон'юнктуру шляхом зміни системи оподаткування і державних витрат.

Незважаючи на широту підходів щодо визначення економічної сутності та закономірностей формування фіскального середовища, теоретичні та практичні аспекти в контексті стимулювання підприємницької активності достатньо не відобразилися в сучасних дослідженнях. Крім того, в більшості наукових робіт, присвячених цьому питанню, проблематика щодо формування фіскального середовища розглядається здебільшого на макроекономічному рівні, водночас регіональний і локальний вимір цього явища залишається недостатньо вивченим і потребує додаткової уваги. Натомість фіскальне середовище на регіональному і локальному рівнях, крім загальнонаціональних умов, доповнюється рядом інституційних та організаційно-економічних умов взаємодії між економічними суб'єктами та органами місцевого самоврядування стосовно управління доходами, перерозподілу і використання фінансових ресурсів територіальних громад. Одним із основних завдань формування фіскального середовища на регіональному і локальному рівнях є формування сприятливих умов для стимулювання підприємницької активності за рахунок обґрунтованих інституційних умов нарощення податкового потенціалу, який реалізується не лише через обґрунтованість системи адміністрування місцевих податків і зборів, а й через оптимальність податкового навантаження в світлі задоволення бюджетних потреб місцевого розвитку в майбутньому. Тобто йде мова про обґрунтованість фіскальної політики.

І в цьому контексті цілком погоджуємося з поглядами В. І. Тарангул, В. Д. Бантона про те, що “фіскальна політика держави є одним з основних

інструментів макроекономічного регулювання, її сфера та сила її впливу настільки велика, що значущість оптимальної фіскальної політики важко переоцінити. Уже досить давно маніпулювання податками та державними видатками використовується для регулювання руху капіталів та впливу на прийняття інвестиційних рішень фізичними і юридичними особами. Однак основна макроекономічна функція держави полягає у стабілізації економіки, а фіскальна політика здебільшого відіграє в цьому також дуже важливу роль” [18, с. 30].

Крім того, підвищення рівня податкової культури як інституційної основи формування сприятливого фіскального середовища на регіональному і локальному рівнях вимагає балансу між оптимальним рівнем податкового навантаження і запровадженням якісного податкового контролю за дотриманням норм податкового законодавства.

Податкове навантаження є основним атрибутом фіскального середовища, а його оптимальний рівень впливає як на стимулювання підприємницької активності, так і зниження тінізації економічних процесів (рис. 1).

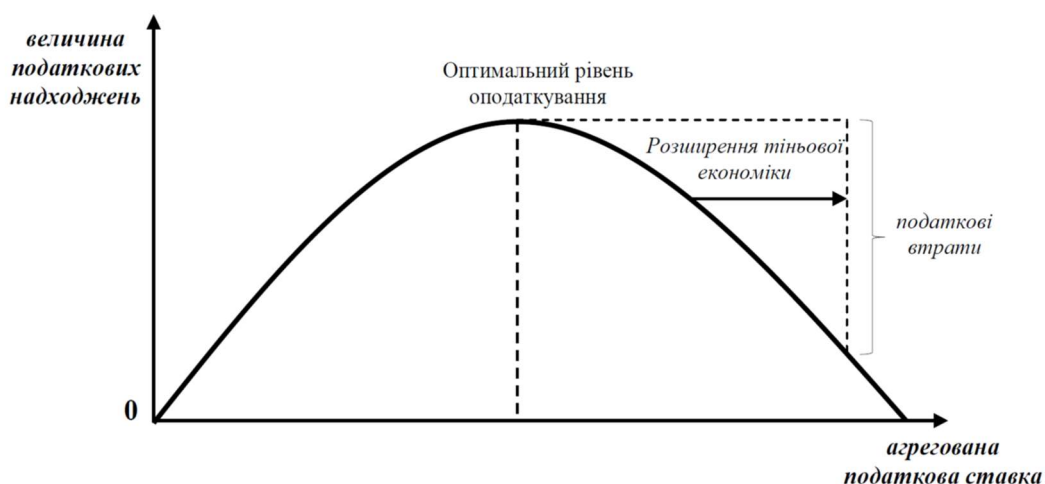
У своїй теорії А. Лаффер доводив, що надмірне зростання податкового навантаження спричиняє збільшення обсягів тіньової економіки. Концепція фіскальної “кривої Лаффера” базувалася на оптимальному податковому навантаженні (35-37%), понад яке відбувалося скорочення податкової бази, і як наслідок – зниження бюджетних доходів країни [19].

На думку представників Міжнародного валютного фонду, державам, які мають намір сприяти процесу детінізації економіки, слід сфокусуватися на: 1) спрощенні податкового законодавства та процедур адміністрування податків; 2) зниженні податкових ставок для мікро- та малого бізнесу; 3) зниженні бар’єрів для входу в офіційний сектор

економіки; 4) сприянні більш гнучкому процесу найму та звільнення працівників; 5) покращенні та розширенні соціальних програм і програм охорони здоров’я [20, с. 4].

Фіскальне середовище формується фіскальними інститутами та інституціями в контексті правил та обмежень, які регулюють відносини в процесі наповнення дохідної частини бюджетів і використання бюджетних коштів. Так, Б. Найт і Е. Левінсон до фіскальних інституцій включають традиційні податкові та видаткові обмеження, вимоги до збалансування бюджету, резервні фонди тощо [21]. Більш розширене поняття інститутів фіскального середовища надає А. Крисоватий, що розглядає їх як “форми взаємовідносин держави, податкоплатників та громадян-виборців і, з одного боку, право держави встановлювати, законодавчо регламентувати, організовувати справляння податків та податкових платежів, розподіляти податкові надходження, а з іншого боку – право суб’єктів ринку на судовий захист від неправомірних податкових вилучень, можливість здійснення громадського контролю за фіском; форми взаємовідносин між державою – позичальником і власниками її боргових зобов’язань, право держави протягом обумовленого терміну розпоряджатися залученими шляхом запозичення коштами та право кредиторів вимагати своєчасного обслуговування і погашення боргу” [22, с. 176].

З погляду теоретичного обґрунтування, методології формування та ефективного управління розвитком фіскального середовища слід здійснити уточнення споріднених категорій на основі запропонованої структурно-змістової ієрархії цих понять за принципом зростання ступеня охоплення економічних відносин (рис. 2).

Рис. 1. Вплив рівня оподаткування на тіньову економіку згідно з концепцією А. Лаффера
Побудовано на основі фіскальної концепції Лаффера А. [19]

Рис. 2. Співвідношення категорії “фіскальне середовище” з суміжними категоріями (складено автором)

Досліджуючи особливості фіскального механізму та принципи його дії, Канцур І. розглядає такий механізм як сукупність бюджетного та податкового механізмів, що поєднує в собі розподільчі процеси від сплати податків до використання фінансових ресурсів держави на соціальні потреби країни [23, с. 123]. Подібний підхід до розгляду сутності фіскального механізму використовують Базилінська О. та Панченко Н., які вважають: цей механізм є важливою складовою механізму бюджетного оподаткування, що забезпечує мобілізація фінансових ресурсів та наповнення дохідної частини державного бюджету [24, с. 10].

Фіскальна система поєднує в собі податкову і бюджетну системи і пов'язана з об'єднуючим впливом на економіку за допомогою державних видатків і податків через фіскальну та регулюючу функції.

Питання фіскальної політики вивчаються досить активно в науковій літературі. Зокрема, Слатвінська М. розглядає фіскальну політику як сукупність заходів, методів, прийомів уряду, спрямованих на формування, розподіл і використання централізованих фондів держави, вирішення суперечностей, що виникають як реакція на зовнішні та внутрішні фіскальні шоки й згладжування дисбалансів, які утворюються у фіскальній системі, шляхом змін у системі оподаткування, державних видатках, соціальних внесках, фінансуванні боргу з метою впливу на економіку й реалізації завдань стратегії соціально-економічного розвитку країни [25, с. 23]. Фіскальною політикою також називають комплекс заходів, за допомогою яких держава

впливає на економіку через структуру податкових надходжень до державного бюджету, напрями здійснення державних видатків та способи залучення позикових коштів, з метою максимального використання можливостей податкового забезпечення функціонування держави та потенційного фіскального ефекту економічно виправданого державного запозичення задля ефективного фінансування суспільно необхідних видатків, спрямованих на підвищення ефективності економіки та стимулювання економічного зростання [26, с. 13].

Також ряд авторів пропонують фіскальну політику розглядати як комплекс заходів, за допомогою чого держава впливає на економіку через структуру джерел державних доходів і напрямів державних витрат шляхом зміни виду і ставок податків, зборів, відрахувань та інших обов'язкових внесків до бюджету, державні позабюджетні фонди, а також за рахунок вибору розмірів і складу обов'язкових державних витрат у вигляді утримання, виплат, дотацій, трансфертів та субсидій на всіх рівнях державного управління, спрямованих на підвищення ефективності національної економіки та стимулювання економічного зростання країни в системі світового господарства [27, с. 91].

Під регіональним фіскальним простором розуміють резерв ресурсів приватного та публічного секторів, який є доступним для досягнення пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку або може бути створений субнаціональними органами влади шляхом реалізації цілеспрямованого комплексу заходів у сфері податкової, бюджетної та торговельної політики без зниження фіскальної

стійкості регіону у середньостроковій перспективі з урахуванням обмежень чинної моделі фіскальної децентралізації. При цьому інституційне середовище розвитку фіскального простору регіонів частково формується державою шляхом визначення повноважень у сфері формування доходів, здійснення видатків та залучення внутрішніх та зовнішніх позик, а також субнаціональними органами влади через прийняття конкретних фіскальних рішень із урахуванням макроекономічних передумов, нормативно-правових обмежень та вподобань і потреб економічних агентів [28].

Визначення фіскального простору регіону, до прикладу, яке використовує Цимбалюк І., називаючи його середовищем взаємодії між економічними суб'єктами та органами самоврядування стосовно перерозподілу фінансових ресурсів регіону, детермінантами формування та розширення якого є: орієнтири та механізми фіскальної політики; бюджетний устрій і структура бюджетної системи; величина податкового потенціалу території [10, с. 167], набуває ознак ширшого розуміння цього поняття саме як фіскального середовища.

Різниця між поняттями фіскального простору і фіскального середовища полягає в тому, що перший відповідає більше за можливості уряду для розширення видатків або зменшення податків без ризику фіскальної кризи та погіршення фіскальної стійкості країни. Тобто це певний резерв та межі маневру у фінансовій політиці, який можна використовувати для фінансування нових програм, інвестицій або надзвичайних витрат (наприклад, соціальні програми, інфраструктурні проекти) без підвищення дефіциту бюджету чи рівня державного боргу до критичного рівня. І відповідно, фіскальний простір характеризується здатністю держави підтримувати збалансовану фінансову систему, можливістю залучення додаткових доходів або скорочення витрат без негативних наслідків для економіки, здатністю проводити антикризову політику.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Дослідивши теоретичні підходи щодо трактування сутності поняття “фіскальне середовище”, пропонуємо розглядати його як ширше поняття, що описує загальну сукупність умов формування та реалізації фіскальної політики, які включають усі чинники впливу на державні фінанси, враховує економічний і політичний контекст, правове регулювання, макроекономічні індикатори, а саме: рівень доходів і витрат, податково-бюджетна політика, правова база, макроекономічні умови, податкова система, економічне зростання, інфляція, економічна, соціальна та політична стабільність, міжнародна кон'юнктура, в т.ч. рівень міжнародного кредитування, зовнішнього боргу, глобальні соціально-політичні ризики і т.д., що також охоплює всі процеси, пов'язані з адмініструванням бюджетних доходів і витрат.

Наявність сприятливого фіскального середовища здатна допомогти створити або розширити **фіскальний простір**, дозволяючи уряду діяти

більш гнучко в бюджетній політиці. І це на пряму пов'язано з проблемами, які сьогодні в умовах війни переживає наша країна. Адже у період повномасштабного вторгнення глибина бюджетних проблем як на рівні держави, так і у територіальних громадах значно збільшилася, порівняно з мирним часом. Найважливішими стали питання фінансового забезпечення оборони і безпеки країни, підтримка формувань територіальної оборони, соціальний захист громадян, допомога сім'ям військовослужбовців і внутрішньо переміщеним особам, виконання запланованих заходів щодо утримання бюджетної сфери та фінансування першочергових місцевих програм. Тому ефективна політика створення сприятливого фіскального середовища дасть змогу вирішити проблему об'єктивного скорочення фіскального простору з метою збереження фінансової стійкості загалом.

Перспективними вважаємо дослідження чинників впливу на формування фіскального середовища стимулювання підприємницької діяльності в умовах нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Heller P. Understanding Fiscal Space. IMF – Policy Discussion Paper. 2005. PDP/05/4. 19 p.
2. Heller P., Katz M., Debrun H., Thomas T., Koranchelian T., Adenauer I. Making fiscal space happen! *WORLD ECONOMICS*. Vol. 7 No. 3. July-September 2006. P. 89-132.
3. Fiscal Policy. *World Bank Group*. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/lac-equity-lab1/fiscal>.
4. Мединська Т. В. Формування фіскального середовища на регіональному і локальному рівнях. *Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (15 жовтня 2024 р.), м. Київ. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/>.
5. Крисоватий А. І., Сидорович О. Ю. Теоретико-методологічні підходи пізнання та концептуалізація сутності фіскального простору. Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави : монографія / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : THEU, 2016. С. 9-27.
6. Douglass North. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, 1990. URL: https://books.google.com.ua/books?id=oFnWbTqgNPYC&pg=PA7&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false.
7. James M. Buchanan. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. University of Michigan Press, 1962. URL: <https://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv3.html>.
8. Robert J. Barro. *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*. MIT Press Books, The MIT Press, edition 1, volume 1, number 0262522543, April 1998. URL: <https://www.nber.org/papers/w5698>.

9. Пірникоза П. В. Роль фіскального інституційного середовища у детінізації економіки. *Світ фінансів*. 2018. №1 (54). С. 22-34. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1040>.

10. Цимбалюк І. О. Сутність та складники фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 10. С. 166-171.

11. Волковський Є. І., Котіна Е. М., Степура М. М. Бюджетний потенціал та потенціал бюджету території: методичні аспекти. *Проблеми економіки*. 2014. №4. С. 357-362.

12. Pozhidaev D. Local Fiscal Space in Myanmar. United Nations Capital Development Fund Working Paper. 2014. № 4. URL: https://www.academia.edu/13276834/Local_Fiscal_Space_in_Myanmar.

13. Landau D. Government and economic growth in the less developed countries: an empirical study for 1960-1980. *Economic Development and Cultural Change*. 1986. №35 (1). P. 35-75.

14. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора. Київ : Основи, 1998. 854 с.

15. Кузькін Є. Ю. Теоретико-методологічне забезпечення розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 ; Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2019. 40 с.

16. Самуельсон П. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка. Київ : Основи, 1995. 544 с.

17. Кузькін Є. Ю. Формування фіскального простору місцевого самоврядування в умовах децентралізації державних фінансів. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 328-334.

18. Бантон В. Д., Тарангул В. І. Фіскальна політика та механізм її реалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 21. С. 30-35.

19. Laffer Arthur B., Jan P. Seymour. The Economics of the Tax Revolt. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1979. 138 p.

20. Russell B. Revenue administration: managing the shadow economy. Technical Notes and Manuals of Fiscal Affairs Department of IMF. 2010. 16 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/tnm/2010/tnm1014.pdf>.

21. Knight B., Levinson A. Fiscal institutions in U.S. Working paper. 1998. 34 p. URL: <http://faculty.georgetown.edu/aml6/pdfs&zips/survey6.pdf>.

22. Крисоватий А. І. Соціально-ринкові інститути фіскальної політики. *Економіка і регіон*. 2011. № 30. С. 175-180.

23. Канцур І. Фіскальний механізм: сутність, інструменти та принципи його дії. *Світ фінансів*. 2015. № 4. С. 117-129. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/909/917>.

24. Bazilinska O., Panchenko N. Fiscal Mechanism of Unshadowing of the Economy of Ukraine. *Наукові записки НАУКМА. Економічні науки*. 2018. Т. 3, № 1. С. 8-13. URL: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/148768>.

25. Слатвінська М. О. Фіскальна політика в умовах модернізації фінансової системи : автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.01.08 / ОНЕУ. Оdesa, 2019. 43 с.

26. Сідельникова Л. П. Податкові та позичкові фінанси: фіскальна філософія вибору : монографія. Херсон : Грінь Д.С., 2010. 436 с.

27. Гончаренко Н., Доля Р., Сурін Д. Фіскальний інструментарій як ключовий елемент системи регулювання економічного розвитку держави на макрорівні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 5. С. 90-93.

28. Хом'як М. С. Інституційне середовище розвитку фіскального простору регіонів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. С. 553-559.

REFERENCES

1. Heller P. (2005), Understanding Fiscal Space. IMF – Policy Discussion Paper. PDP/05/4. 19 p.

2. Heller P., Katz M., Debrun H., Thomas T., Koranchelian T., Adenauer I. Making fiscal space happen!, *WORLD ECONOMICS*, Vol. 7 No. 3. July-September 2006, p. 89-132.

3. Fiscal Policy. *World Bank Group*, available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/lac-equity-lab1/fiscal>.

4. Medyn'ska, T. V. Formuvannia fiskal'noho seredovyscha na rehional'nomu i lokal'nomu rivniakh. *Stratehiia rozvytku Ukrainy: finansovo-ekonomichnyj ta humanitarnyj aspekty : materialy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (15 zhovtnia 2024 r.)*, m. Kyiv, available at: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/>.

5. Krysovatyj, A. I. and Sydorovych, O. Yu. (2016), Teoretyko-metodolohichni pidkhody piznannia ta kontseptualizatsiia sutnosti fiskal'noho prostoru. Fiskal'nyj prostir staloho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku derzhavy : monohrafiia / za red. d.e.n., prof. A. I. Krysovatoho, TNEU, Ternopil', s. 9-27.

6. Douglass North (1990), Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, available at: https://books.google.com.ua/books?id=oFnWbTqgNPYC&pg=PA7&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false.

7. James M. Buchanan (1962), The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. University of Michigan Press, available at: <https://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv3.html>.

8. Robert J. Barro. Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. MIT Press Books, The MIT Press, edition 1, volume 1, number 0262522543, April 1998, available at: <https://www.nber.org/papers/w5698>.

9. Pirnykoza, P. V. (2018), Rol' fiskal'noho instytutysijnoho seredovyscha u detinizatsii ekonomiky, *Svit finansiv*, №1 (54), c. 22-34, available at: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1040>.

10. Tsymbaliuk, I. O. (2019), Sutnist' ta skladnyky fiskal'noho prostoru inkluzyvnogo rozvytku rehioniv, *Pidpryemnytstvo ta innovatsii*, № 10, s. 166-171.
11. Volkovsk'kyj, Ye. I. Kotina, E. M. and Stepura, M. M. (2014), Biudzhetnyj potentsial ta potentsial biudzhetu terytorii: metodychni aspekty, *Problemy ekonomiky*, №4, s. 357-362.
12. Pozhidaev D. (2014), Local Fiscal Space in Myanmar. United Nations Capital Development Fund Working Paper. № 4, available at: https://www.academia.edu/13276834/Local_Fiscal_Space_in_Myanmar.
13. Landau D. (1986), Government and economic growth in the less developed countries: an empirical study for 1960-1980, *Economic Development and Cultural Change*, №35 (1), r. 35-75.
14. Stihlits Dzh. E. (1998), *Ekonomika derzhavnoho sektora, Osnovy*, Kyiv, 854 s.
15. Kuz'kin, Ye. Yu. (2019), Teoretyko-metodolohichne zabezpechennia rozshyrennia fiskal'noho prostoru mistsevoho samovriaduvannia v umovakh finansovoi detsentralizatsii : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.08 ; Kharkivs'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet imeni Semena Kuznetzia. Kharkiv, 40 s.
16. Samuel'son, P. A. and Nordhauz, V. D. (1995), *Makroekonomika, Osnovy*, Kyiv, 544 s.
17. Kuz'kin, Ye. Yu. (2018), Formuvannia fiskal'noho prostoru mistsevoho samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii derzhavnykh finansiv, *Problemy ekonomiky*, № 2, s. 328-334.
18. Banton, V. D. and Taranhul, V. I. (2010), Fiskal'na polityka ta mekhanizm ii realizatsii, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 21, s. 30-35.
19. Laffer Arthur B. and Jan P. Seymour (1979), *The Economics of the Tax Revolt*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 138 p.
20. Russell B. (2010), Revenue administration: managing the shadow economy. Technical Notes and Manuals of Fiscal Affairs Department of IMF. 16 p., available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/tnm/2010/tnm1014.pdf>.
21. Knight B. and Levinson A. (1998), Fiscal institutions in U.S. Working paper. 34 p., available at: <http://faculty.georgetown.edu/aml6/pdfs&zips/survey6.pdf>.
22. Krysovatyj, A. I. (2011), Sotsial'no-rynkovi instytuty fiskal'noi polityky, *Ekonomika i rehion*, № 30, s. 175-180.
23. Kantsur I. (2015), Fiskal'nyj mekhanizm: sutnist', instrumenty ta pryntsypy joho dii, *Svit finansiv*, № 4, s. 117-129, available at: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/909/917>.
24. Bazilinska O. and Panchenko N. (2018), Fiscal Mechanism of Unshadowing of the Economy of Ukraine, *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky.*, T. 3, № 1, s. 8-13, available at: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/148768>.
25. Slatvins'ka, M. O. (2019), Fiskal'na polityka v umovakh modernizatsii finansovoi systemy : avtoref. dys. ... dokt. ekon. nauk: 08.01.08 / ONEU. Odesa, 43 s.
26. Sidel'nykova, L. P. (2010), Podatkovi ta pozychkovi finansy: fiskal'na filosofiiia vyboru : monohrafiia, Hrin' D.S., Kherson, 436 s.
27. Honcharenko N., Dolia R. and Surin D. (2016), Fiskal'nyj instrumentarij iak kliuchovyj element systemy rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku derzhavy na makrorivni, *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina*, vyp. 5, s. 90-93.
28. Khom'iak, M. S. (2016), Instytutsijne seredovysche rozvytku fiskal'noho prostoru rehioniv, *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vyp. 13, s. 553-559.

Стаття надійшла до редакції 11 серпня 2024 року